

Ординська Глона Яківна

Хмельницький національний університет

(м. Хмельницький, Україна)

anoli808@gambler.ru

СТРУКТУРНО-ДЕРИВАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ АГРООНІМІВ ПІВНІЧНОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

У статті проаналізовано агрооніми як складник мікротопонімії північних районів Хмельницької області з погляду її структури, словотвору. Найбільшу частку становлять прості назви полів, в основі найменування яких лежать географічні терміни та оніми, що стали власними назвами шляхом онімізації або префіксального й суфіксального словотвору.

Ключові слова: мікротопонім, агроонім, структура, дериваційні особливості, семантика, мотивація

The article analyzes the agroonyms as a component of microtoponyms of the Khmelnytsky northern regions in terms of their structure, word formation. The largest part is made of simple field names, which are based on geographical terms and onyms that have become proper names by way of onymization or prefix and suffix word formation.

Keywords: microtoponym, agroonym, structure, derivative features, semantics, motivation

Мікротопоніми як клас власних найменувань посідають вагомe місце у структурі топонімікону будь-якої географічної території. Необхідність з'ясувати етимологію та мотиви найменування мікрооб'єктів зумовлена низкою причин, із-поміж яких – утрата в пам'яті людей семантичного зв'язку між денотатом та онімом, вплив діалектних та інших мовних особливостей на звучання назви, зникнення самих об'єктів іменування.

Мікротопонімікони різних регіонів України неодноразово ставали об'єктом вивчення. Як свідчать сучасні наукові розвідки, як фундаменталь-

ні, так і ареальні, найбільше дослідженою в цьому аспекті є територія Західної України, зокрема Львівська (О. С. Мосур, Ю. В. Осінчук, О. І. Проць, Н. В. Сокіл, Л. О. Удовенко, Н. Р. Яніцька), Івано-Франківська (Л. П. Білінська, Н. В. Вебер, М. М. Габора, О. І. Михальчук, Л. І. Пена), Волинська (Г. А. Аркушин, О. К. Данилюк, О. М. Стрилюк), Тернопільська (Н. І. Бицько, Г. С. Бучко, Д. Г. Бучко, Н. І. Лісняк, О. Б. Лужецька, М. М. Сороцька) області, Закарпаття (В. Ф. Баньої), окремі райони Хмельницької (Т. О. Марусенко, Н. М. Торчинська, М. М. Торчинський, Я. В. Янчишина) області. Мікротопоніми Центральної України досліджували О. В. Заїнчовська, Р. О. Ляшенко (Кіровоградщина), О. В. Василик, Т. О. Гаврилова, З. М. Денисенко, Л. І. Лонська (Черкащина), І. В. Олександрук, Н. М. Павликівська (Вінниччина).

Інші регіони описано менше, зокрема Чернігівщину вивчав С. О. Павленко, окремі території Донецької області – Є. С. Рухленко, Л. В. Сегін, Київської – В. М. Гудима, О. і Т. Прядко, Одеської – Є. В. Мотора та ін.

У структурі мікротопонімікону виокремлюють різні групи онімів, зокрема назви лісів, полів, урочищ, доріг, вулиць тощо. Об'єктом нашого дослідження стали агрооніми, зафіксовані в Ізяславському, Полонському, Славутському і Шепетівському районах Хмельницької області, які всебічно не вивчені в лінгвістичному аспекті. Агрооніми є неофіційними номінаціями, що зумовлює незначну кількість варіантних найменувань (454 основні і 5 варіантних назв; коефіцієнт стабільності – 1,011). Усього таких онімів – 459 (6,45 % від загальної кількості мікротопонімів регіону).

Мета статті – проаналізувати назви полів досліджуваної території зі структурно-семантичного та мотиваційно-словотвірного погляду.

Сучасні науковці, які пращували над виробленням класифікації онімних одиниць (Д. Г. Бучко, В. В. Німчук, Н. В. Подольська, М. М. Торчинський та ін.), кваліфікуючи різні групи мікротопонімів, зокрема мікрохоронімів, пропонують у межах населених пунктів виокремлювати пагоніми й урбаноніми. Пагоніми – назви територій у сільській місцевості, оскільки саме там переважно і фіксуються їхні денотати. У структурі пагонімів функціонують агрооніми – назви «земельних оброблених ділянок, нив, полів» [5, с. 22].

Що стосується дослідження агроонімів, то сьогодні відсутні наукові розвідки, присвячені безпосередньо назвам полів. Про цей розряд онімів лише згадано в контексті аналізу інших груп мікротопонімікону.

Серед 459 агроонімів найбільшу кількість становлять прості найменування – 267 (58,17 % – *Амфора, Нивки, Озерна*), далі складені – 175 (38,13 % – *Дубова посадка, На конюшині, Тихонівське поле*) та складні – 17 (3,7 % – *Аеродром, Новоселичне, Сіножаті*). Прості агрооніми репрезентовані як онімізованими термінами і субстантивами, так і різними афіксальними утвореннями. Складні назви представлені здебільшого двоосновними дериватами зі з'єднувальним голосним -о-. Складені назви переважно побудовані за моделями «прикметник + іменник» та «прийменник + іменник».

Словотвірна характеристика мікротопонімів є досить розмаїтою. Виокремлюємо два способи словотвору – лексико-семантичний, у структурі якого розглядаємо семантизацію, плюралізацію, стягнення і синтаксичну деривацію, та морфологічний із підтипами, притаманними як апелятивній, так і онімній лексиці.

Одним із найпоширеніших способів творення топонімів, зокрема й агроонімів, є лексико-семантичний, що зумовлено безпосередньо процесом іменування цих мікрооб'єктів, коли апелятив переходив у розряд онімів без допомоги будь-яких формантів. У досліджуваному регіоні виявлено 328 назв (71,46 % від загальної кількості агроонімів).

Пропонуємо характеристику онімів від найбільш поширеного способу семантизації до малопродуктивного.

Основну частку агроонімів складають назви-словосполучення, де виокремлюємо такі типи (за черговістю компонентів): прийменниково-іменникові (110 – 62,86 % від кількості складених одиниць), прикметниково-іменникові (54 – 30,86 %), числівниково-іменникові (5 – 2,86 %), іменниково-іменникові (3 – 1,71 %), дісприкметниково-іменникові (2 – 1,14 %), іменниково-прийменниково-іменникові (1 – 0,57 %).

Домінують у назвах-словосполученнях прийменникові оніми-орієнтири. Як зазначає О. І. Проць, такі найменування є повноцінними власними назвами, оскільки виділяють, ідентифікують та іменують невеликий географічний об'єкт – поля, пасовища, сінокоси, ліси. Із часом відбувається онімізація таких найменувань. «Вони виникли внаслідок опущення (еліпсису) опорного компонента у складеному мікротопонімі, вираженому сполученням іменника з іменником» [7, с. 12].

«Прийменникова назва не тільки локалізує об'єкт по відношенню до іншого об'єкта, але й одночасно локалізує його і по відношенню до місця найменування та місця виникнення назв» [4, с. 232]. Отже, основу найменування поряд із повнозначною частиною мови становлять просторові прийменники, які «поєднуються з іменниками конкретної семантики, які формують ядро іменника як лексико-граматичного класу слів, досить детально диференціюють значення» [6].

У структурі цих найменувань виокремлюємо такі моделі: прийменник ЗА + іменник в орудному відмінку (41 назва – 37,27 %): *За Варкою, За млином, За станом*; прийменник БІЛЯ + іменник у родовому відмінку (30 – 27,27 %): *Біля вітряка, Біля Данила, Біля става*; прийменник ПІД + іменник в орудному відмінку (17 – 15,45 %): *Під Березиною, Під Болкунами, Під сошею*; прийменник НА + іменник у місцевому відмінку (12 – 10,9 %): *На корчах, На Мочарах, На Острові*; прийменник В (У) + іменник у місцевому відмінку (12 – 10,9 %): *В Ревусі, В линусі, У Чаці*; прийменник МІЖ + іменник в орудному відмінку (2 – 1,82 %): *Між дорогами, Між ровами*; прийменник КОЛЮ + іменник у

родовому відмінку (2 – 1,82 %): *Коло башні, Коло дуба*; прийменник ДО + іменник у родовому відмінку (1 – 0,91 %): *До башні*; прийменник + словосполучення: *За Бойковим кутком, За Високою греблею, Біля трьох стовпів*. Такі трислівні моделі кількісно характеризували за прийменниковим типом. На думку Ю. В. Осінчука, «функціональною особливістю цих мікротопонімів є те, що здебільшого вони виступають в тринарних опозиціях у межах одного населеного пункту, ... дають найбільше інформації про місцезнаходження іменованого мікрооб'єкта» [4, с. 233].

Отже, у структурі досліджуваних складених агроонімів-орієнтирів переважать просторові синонімічні прийменники загальної дистантної локалізації – *за, біля, коло, на, під* та локалізації між просторовими орієнтирами – *між*. Усі схарактеризовані назви утворилися внаслідок поєднання прийменників як із онімною групою лексик (з антропонімами (*За Альошию*), гідронімами (*За Ревухою*), ойконімами (*Під Білогородкою*)), так і з апелятивами (географічними термінами (*Біля парку*), назвами господарських будівель (*За кузнею*), флоролексемами (*Під дубками*) тощо).

Традиційним є явище повтору тієї самої лексики в процесі найменування. Таке відбувається не лише в регіонах, а й у межах окремо взятого поселення, що й стимулювало появу двослівних (іноді й більше) назв-словосполучень із диференційним компонентом. Тобто, «щоб докладніше вказати на місце знаходження менш відомого об'єкта та охарактеризувати його, жителі населених пунктів утворюють двослівні й багатослівні найменування» [4, с. 232]. Як свідчать дослідження мікротопонімії інших регіонів (О. Б. Лужецька, Ю. В. Осінчук, О. І. Проць), найчастіше функцію ідентифікатора виконує прикметник. Аналогічно і на території Північної Хмельниччини: 30,86 % назв (54 одиниці) диференціюється прикметниками, зокрема присвійними (27 – 15,43 %: *Дідова гора, Максимкове поле, Панські городи*), відносними (18 – 10,29 %: *Дубова посадка, Кам'яний кар'єр, Лабунський шлях*) і якісними (9 – 5,14 %: *Великий луг, Кругле поле, Нова земля*). Значно рідше кваліфікаторами стають інші частини мови: числівники (5 – 2,86 %: *Клин один, Клин три, Перша низовина*), дієприкметники (2 – 1,14 %: *Згорана машина, Лята хата*).

Іменниково-іменникові словосполучення репрезентовані поєднанням географічного терміна *поле* з іншим онімом – антропонімом або мікротопонімом (3 – 1,71 %: *Поле А. Леха, Поле в Стінках, Поле ім. С. Зайчука*). На розташування між просторовими орієнтирами вказує іменниково-прийменниково-іменникова назва *Клин між Рудами* (0,57 %).

Наступну групу найменувань, утворених лексико-семантичним способом, становлять агрооніми, що виникли внаслідок власне семантизації (92 – 28,05 %). Найбільший відсоток становить онімізація апелятивів (81 назва – 88,04 %: *Безодня, Кут, Цілина*), які стали власними назвами внаслідок виокремлення певної ознаки чи особливості іменованого об'єкта. Водночас

процес трансонімізації (перенесення вже наявних власних назв з однієї ономастичної категорії в іншу [8, с. 185]) відбувся лише 11 разів (11,96 %). Зокрема, назвами полів ставали андроніми (5 – *Грещучка, Дурасиха, Паламариха*), гідроніми (3 – *Грбарка, Терезіж, Хвоста*), антропоніми (2 – *Барнацька, Галас*), етнонім (1 – *Жидівка*).

На думку Олексія та Ольги Скляренків, «функційне навантаження флексій множини в ономастиці змінюється у зв'язку з тим, що оніми, на відміну від загальних, не змінюються в числі» [9, с. 183]. Семантична одиничність виражається через граматичну множину у 57 назвах (17,39 %), де плоралізувалися географічні терміни (48 – *Десятини, Нивки, Фазенди*) та антропоніми (9 – *Баранці, Вражинці, Капусники*).

Як і з-поміж назв урочищ (досліджувалися нами раніше), так і серед агроонімів генітивні форми найменувань становлять незначну частку (4 – 1,22 %: *Віліна, Гартея, Шнільбарова*).

Наступну групу становлять оніми, утворені морфологічним способом, де найбільшу кількість складають назви-конверсиви (51 – 46,56 %). Внаслідок відкидання у словосполученнях географічного терміна на позначення об'єкта субстантивувалися присвійні прикметники, як відантропоніми, так і відапельативні (40 – *Гершкове, Ксьондзове, Якимчукове*), а також відносні (25 – *Богадирські, Піскове, Фермерське*).

У структурі морфологічної деривації на другому місці афіксальний різновид (56 – 42,75 %), зокрема суфіксація (54 назви). Із-поміж суфіксів переважає *-щин-а / (-чин-а)* (25 номінацій – *Буримщина, Попівщина, Пузиріччина*). П. І. Білоусенко зазначає, що згаданий формант є збірним, тому «панівна більшість із цих утворень позначає не один лан (хоча трапляються й такі випадки), а сукупність земель, якими хтось володіє, радше – поля, сіножаті, луки, ріки, потоки, озера, ставки, гаї, ловища, млини і т. ін.» [1, с. 56]. За свідченням низки науковців, саме суфікс є найбільш продуктивним у структурі мікротопонімії. «Цей формант утворився внаслідок перерозкладу прикметникового суфікса *-ськ-* та іменникового *-ин(а)* на означення місця (попінатосі)» [3, с. 1]. Тому наступними за кількістю є агрооніми із суфіксом *-иськ-* (10 – *Глиниськи, Заїмисько, Ставиське*).

Решта суфіксів є менш продуктивними: *-івок-а* (6 – *Гнатівка, Перегонівка, Скарбівка*), *-ок* (5 – *Ворочок, Кальок, Корчунок*), *-анк-а* (*Рублянка, Шалабанка*), по одному найменуванню із суфіксами *-ець*, *-ник / -ик* (*Городець, Соکیلник, Бутик*).

Унаслідок зрощення локативного прийменника та іменника в називному відмінку виникли такі дві назви, як *Заліс, Підлози*.

Агроонім *Випаса*, на нашу думку, утворений флексійними способом внаслідок діалектної зміни категорії роду (див. *випас* – «пасовисько» [2, т. 1, с. 175]).

Виявлено два агрооніми (1,53 %), що з'явилися, ймовірно, шляхом усічення окремих морфем – *Ковбань* (див. *ковбаня* – вибоїна, глибоке місце, яма [2, т. 4, с. 202]; котловина або глибока яма, заповнена водою; яма в річці, морі [2, т. 2, с. 260]) та *Перетока* (можливо, є зв'язок із дієсловом *перетікати*, *перетекти*).

Складання як спосіб деривації становить 5,34 %, причому тут фіксуємо по 2–3 однакові назви, утворені шляхом основоскладання як із суфіксами, так і без них (*Салотопка*, *Сіножаття*, *Сортодільниця*, *Трицятьчетвірка*).

Лише гіпотетично можна визначити словотвірну будову таких агроонімів, як *Ковзала*, *Камдязик*, *Святоха*, оскільки невідома мотивація найменування.

Отже, основою творення агроонімів Ізяславського, Полонського, Славутського і Шепетівського районів Хмельниччини є географічні терміни на позначення ландшафтних особливостей, типів ґрунтів, рослинного і тваринного світу, які здебільшого ставали власними назвами шляхом оцімзації або ж подання з прийменниками, які надають додаткової локативної семантики. Значну частку становлять відантропонімі агрооніми, які свідчать про належність поля комусь у певний історичний період. Такі посесивні та патронімічні найменування виникали шляхом конверсії, суфіксації або стягнення.

Література

1. Білоусенко, П. Збірні назви з суфіксом *-щина* (*-щина*) в історії української мови / П. Білоусенко // Науковий вісник Ужгородського ун-ту. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – 2011. – Вип. 24. – С. 56–61.
2. Грінченко, Б. Д. Словарь української мови / Б. Д. Грінченко. – Т. 1–4. – Київ : Наукова думка, 1996–1997.
3. Мосур, О. С. Мікротопоніми Самбірського циркулу на *-щина* [Електронний ресурс] / О. С. Мосур. – 2019. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/url?sa=t&ret=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjD9bnN3PHcAhUJyKYKHxZYDVUQFjAAegQIABAC&url=https%3A%2F%2Fperiodicals.karazin.ua%2Fphilology%2Farticle%2Fdownload%2F3816%2F3383%2F&usg=AOvVaw1JQvKjIS_rl29btiGZMool. – Дата звернення : 19.10.2019.
4. Осінчук, Ю. Структурні типи мікротопонімів Радеківщини (двослівні, багатослівні та прийменникові мікротопоназви) / Ю. Осінчук // Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Мовознавство. – 2017. – № 1 (27). – С. 231–234.
5. Подольская, Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
6. Прийменник в українській мові [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Прийменник_в_українській_мові#Прийменники_зі_значенням_простору. – Дата звернення : 19.10.2019.
7. Проць, О. І. Мікротопоніми півночі Львівської області : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. І. Проць. – Львів, 2011. – 20 с.
8. Складання, О. Типологічна ономастика : у 5 кн. / О. Складання, О. Складання. – Одеса : Астропринт, 2013. – Кн. 2 : Ономастичний словотвір у типологічному ракурсі. – 408 с.